

reték között avatták a szegedi orvostudományi egyetem díszdoktorává. A 80 éves Nobel-díjas tudós meghatottan mondott köszönetet:

„Megilletődve és némi zavarral küzdve veszem át ezt a diplomát, mint a megbecsülés és a szeretet jelét. Nem tudom, mivel is szolgáltam rá erre a nagy megtiszteltetésre, hiszen én mint polgár sohasem tettem többet, mint hogy teljesítettem kötelességemet, mint kutató pedig ki-elégítettem saját kíváncsiságomat... Megragadom ezt az alkalmat is annak kijelentésére, hogy én magyar ember vagyok és e hazához tartozónak érzem magam...”²²

A hazalátogatásakor készült (már említett) portréfilmet 1974. január 9–10-én sugározta a Magyar Televízió. A nézők százezrei (ha nem milliói!) zárták szívéikbe a varázslatos egyéniségű tudóst, aki a legbonyolultabb tudományos kérdésekről is oly természetes egyszerűséggel (és kristálytisza magyarsággal!) szólt, hogy bárki megérthette azok lényegét. Másodszor 1978 januárjában járt itthon, amikor tagja volt a Magyar Koronát hazahozó amerikai küldöttségnek.

1970-től több kötete jelent meg²³ magyarországi kiadóknál; egy könyvét pedig a bukaresti Kriterion²⁴ adta ki. Kilencvenedik születésnapján a Magyar Népköztársaság Rubinokkal Ékecsített Zászlórendjével tüntették ki. Szinte utolsó napjáig folytatta munkáját. 1986. október 22-én hunyt el Woods Hole-ban.

„... az életemet a tudománynak szenteltem, és az volt az egyedüli igaz vágyam, hogy magam is előbbre vigyem és a kívánalmam szerint éljek.”²⁵ E tudományos hitvallást oly tökéletesen teljesítette, hogy alig akad párja a tudománytörténetben. 1987. december 10-én a szegedi orvostudományi egyetem Szent-Györgyi Albert nevét vette fel, s a Dóm téri Panteonban vörösmárványból faragott mellszobrot (Kalmár Márton szobrászművész alkotása) emeltek tiszteletére. Bujákon 1990-ben általános iskolát (ugyanott mellszobrot is kapott), Győrben 1993-ban középiskolát neveztek el róla. Szellemi öröksége, erkölcsi példája nemzedékről nemzedékre fog hatni mindaddig, amíg lesz magyar tudomány és kultúra.

Kálmán Gyula

Nyolcvan esztendeje született a falukutató Venczel József*

„A kelet-közép-európai parasztság fejlődése elkanyarodott, a polgári átalakulás megkésett és a hosszú évszázadok szorításában a falvak népe olyan formákba préselődött, amelyeknek a kergét nehezen szakíthatta fel a gyenge, alig évszázadnyi élettartamú tőkésrendszer. Az életforma bomlását azonban megindította és végül a paraszti létezési mód csődjét is megszülte ez a társadalom. Erről a válsága mélyén vergődő parasztságról közli első statisztikai-szocio-

* A megjelenés alatt álló A falumunka útján című Venczel-kötet kissé rövidített bevezető tanulmánya. (Szerk.)

²² Közli Szabó-Zallár id. cikksorozata. Délmagyarország, 1986. június 26.

²³ Egy biológus gondolatai. Gondolat Kiadó, 1970; Az élet jellege. Magvető Könyvkiadó, 1973; Válogatott tanulmányok. Gondolat Könyvkiadó, 1983; Az anyag élő állapota. Magvető Könyvkiadó, 1983; Az örült majom. Magvető Könyvkiadó, 1989.

²⁴ Az élő állapot. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

²⁵ Szent-Györgyi Albert: Válogatott tanulmányok. Gondolat Kiadó, 1983. 47. o.

gráfiai látleleteit a fiatal Venczel József. Ezt a munkát folytatja, *a monografikus kutatás legmódszeresebb erdélyi magyar hagyományát megteremtve*. Azt, amely egyben a román és magyar önismereti kutatási kapcsolatoknak is oly szép és oly jelentős hagyománya. Venczel József megmarad az említett folyamat krónikásának akkor is, amikor az napjainkban a végső kibontakozáshoz jut el; amikor a kezdetben romantikus módon szeretve csodált, majd a tudomány eszközeivel és a népszolgálat alázatával vizsgált parasztság régi életformájának a felszámolását és az új sorsot alakító erőknek a sodrását állapíthatja meg. Munkásságát értékelni még ránk váró feladat – mutat rá *Imreh István*, a jeles kolozsvári történész.¹

Venczel munkássága nem gyökértelenül s nem légtüres térben zajlott: egyrészt szerves folytatója a szülőföld népismereti irodalmának, másrészt kora európai, sőt, tengeren túli faluvizsgálatait megismerve, azok tárgyhoz időmításával sikerült egy hic et nunc érvényű, sajátos erdélyi szakszociológiát teremtenie. Az erdélyi társadalomvizsgálati előzmények közül hadd említsük meg először *Köváry László* (1820–1907) történet- és statisztikai író műveit², amelyek mind tartalmukkal, mind matematikai látásmódjukkal befolyásolták a fiatal kutató szemléletét. Földije, *Orbán Balázs* (1830–1890) monumentális teljesítménye³ komplexitásigényét fejlesztette, hisz a helytörténet, a helyrajz, a közigazdaságtan, a művészettörténet, a népnyelv, a természetráaj, egyszóval a tágabban vett népismeret terén szolgálhatott például. Nemzedéke falukutatóvá érésében a kortárs népi írók mellett „mindenekelőtt az *Ady Endre*, *Szabó Dezső* és *Möricz Zsigmond* nevével fémjelzett írói gondolatvilágot kell említenünk. Ez arra sarkallta a fiatalokat, hogy szembenézzenek és közösséget vállaljanak a nép égető problémáival⁴.

Venczel József már középiskolás korában büvkörébe kerül úgy a népművészetnek, mint a faluval foglalkozó szépirodalmi és szociográfiai próbálkozásoknak. Nem több tizenhét évesnél, amikor első helyezést és el az Erdélyi Helikon ifjúsági irodalomtörténeti pályázatán. Dolgozatának tárgya⁵, „nagyértékben befolyásolhatta, sőt, meg is szabhatta Venczel tudományos érdeklődésének, közéleti tevékenységének, társadalmi szemléletének további irányát és annak következményeképpen alkotó munkásságának tartalmát is. S jöllehet a lehetőségek között a jogi tanulmányok folytatására kényszerült, mind hovatovább a közéleti forgolódás terére sodródó gondolkodó fő a kisebbségi élet gazdasági, társadalmi és politikai kérdéseivel foglalkozva – mindinkább annak belátására kényszerült, hogy életünkben elsőrendű fontosságú a társadalomnak, a szociális szerkezetnek a pontos megismerése és a megismerés nyomán kialakuló valós képnek a megrajzolása⁶.”

Az érettségi s egyetemi tanulmányainak kezdete között eltöltött könyvtárosi, majd folyóirat-technikai szerkesztői ténykedése lehetővé teszi, hogy tevékenyen bekapcsolódjon a kolozsvári ifjúság falutanulmányozó munkájába. Előbb a regöcskerékzet keretében kibontakozó néprajzi-szociális tényfeltárás résztvevője és népszerűsítője, rövidesen pedig az Erdélyi Fiatalok soraiban találjuk. Az e nemzedéki orgánium körül kialakult mozgalom az 1930-as évtized első felében jelentős szerepet töltött be Erdély magyarságának önmegismerési törekvései között. A lap 1931 januárjában kolozsvári meghívottjaként említi, a következők, 2. szám pedig arról tudósít, hogy Venczel megnyeri a folyóirat falupályázatát a népművészet tárgykörében Csík, a legkeletibb Nyugat és a legnyugatibb Kelet című írásával. Ezzel egyidejűleg belép a mozgalom irodalmi, továbbá Faluszemináriumába – ez utóbbi már az alakuló gyűlésen titkárrá választja. A közösség célja „a falukérdés tudományos tanulmányozása. Arra törekszik, hogy tudományos anyagot, eszközöket és szempontokat adjon az erdélyi magyar intelligencia jövővendő munkásainak a falvak gazdasági, szociális és kulturális problémáinak megoldására. A

¹*Imreh István*: A hálványosváraljai falukutató módszerének vázlata. Korunk évkönyv 1979. Kolozsvár, 1978. 22. old.

²Ezek közül a legfontosabbak: Erdélyország statisztikája (Kolozsvár, 1847 és 1874.); Erdély története 1–6. kötet (Kolozsvár, 1859–67.); Okmánytár az 1848–49-i erdélyi eseményekhez (Kolozsvár 1861.); Erdély építészeti emlékei (Kolozsvár 1866).

³A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetráji és népismereti szempontból 1–6. kötet (Pest, 1868. Bp. 1873), továbbá Torula város és környéke (Bp., 1889).

⁴*Gáll Ernő*: Dimitrie Gusti hagyatéka és az együttműködés erkölese. A sajátosság méltósága. Bp. 1983. 385. old.

⁵A magyar falu XIX. századi irodalmunkban. Erdélyi Helikon 1930. 9. 766–769. old.

⁶*Szabó T. Attila*: Egy kutató a népi önismeret útján. Tallózás a múltban. Bukarest. 1985. 475–476. old.

Falu) Szeminárium) alapja az a meggyőződés, hogy az erdélyi magyarság életének legdöntőbb kérdése a magyar falu, amelyért elsősorban a magyar intelligencia felelős”.⁷

A Faluszeminárium színvonalas előadásokat szervez, többek között *Nyíró József, Csűrű Bálint, Kós Károly, Kelemen Lajos és Mikó Imre* részvételével, saját kiskönyvtárat létesít, valamint pályázatokat ír ki. Hogyan tanulmányozzam a falu életét? címmel szociográfiai kérdőívet szerkesztenek, amelynek összeállításában és kivitelezésében Venczel József nagymértékben közreműködik. A pezső munka további dokumentumai az *Erdélyi Fiatalok Falu Füzetei* sorozat négy megjelent darabja. Nyaranta gyakorlati munkát végeznek Kolozsborsán, Udvarhely és Maros megyékben. A korabeli Romániában a szeminárium a falumunka egyetlen magyar intézményes formája, ennek tudatában Venczel egész Erdélyt átfogó szervezetté szeretné fejleszteni a meglévő keretet. A belső széthúzás és a külső idegenkedés miatt a terv nem valósulhat meg. A gyakorlati falumunka elégtelennek, szórványjellegűnek bizonyul, s Venczel József a következő években eltávolodik az Erdélyi Fialaloktól.⁸

Az Erdélyi Fialalok számára az egyik ihletforrást a felvidéki *Sarló-mozgalom* jelenti. A Faluszemináriumban nemcsak ismertetik a Sarló szociográfiai tevékenységét, hanem annak szemléletét is magukévá teszik. Venczel József nagy összegző tanulmányában a nemzetiségi sorba került magyarság első falujáró nemzedékének nevezi a sarlósokat, amelyet az erdélyiek második generációként követhetnek, a romantikus túlzások elhagyásával és a társadalomtudományi szakszerűség felerősödésével.⁹ Kimutatható a magyarországi *Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fialalok Művészeti Kollégiuma (Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Boldizsár Iván és társaik), Kovács Imre, Szabó Zoltán, Lükő Gábor, Németh László, Illyés Gyula, a kemsei munkaközösség, az Országos Széchenyi Szövetség* – egyszóval a szociális megújulást valóságfeltárás útján előkészítő népi mozgalom – erjesztő hatása Venczel munkásságára.

Lengyel András érdekes összehasonlítást tesz Venczel József és az anyaországi népi irodalom között: minősítése szerinti Venczel írásai „egészében különböznek a vele egykorú, ún. népi szociográfiáktól, Féja Géza, Szabó Zoltán, Kovács Imre, de még Erdei Ferenc munkáitól is. Írása módszere – ellentétben Féjáék íásaival – egyáltalán nem publicisztikus jellegű, nem az írói tehetségnek szán fontos szerepet. Írása a Gusti-iskola (s az amerikai *rural sociology*) eszménye szerinti tisztán fogalmi alapvetésű, szakszerűen adatolt, egy-egy vizsgálati 'egységet' sokoldalúan föltáró tanulmány; szakmunka. Ez a – szociográfiákhoz viszonyítva – nagy előnye. De hátránya is van hozzájuk képest, s ez bizonyos mértékig éppen nagy erényéből, a körülhatárolt vizsgálati egység egzaktságra törő, 'kemény' adatolásából adódik: írásaiból szinte teljesen hiányoznak az intuitív fölismerések, mindig csak az 'adatolhatónál' marad. Ez némileg Féja Géza szociális elégedetlenségétől fűtött, társadalmi változást sürgető lendületéhez képest is fogyatkozás (igaz, ez a tudomány fogyatkozása a publicisztikus fogalmazással szemben). (...) Az empirikus szakszociológiát azonban – Erdeihez viszonyítva is – inkább ő képviselte. S ez nagy tudománytörténeti érdeme”.¹⁰

Balázs Sándor Magyarországról „visszaverődő” Gusti-hatást is emleget Venczelékkal kapcsolatban.¹¹ *A Dimitrie Gusti* nevével fémjelzett *bukaresti falukutató iskola* azonban közvetlenül is befolyásolta Venczel József tudományos pályáját. A Gusti féle módszer *multi- és interdiszciplináris munkamegosztásra* épül, amelyben – a statisztikától az etnológiáig, az orvostudománytól a közgazdaságtanig – a legkülönbözőbb tudományágak szakemberei vesznek részt, és a falu minden jelenségét folyamatosan és közösen értékelik. A módszer a valóság-egészet nem darabolja szét az egyes tudományzajok szempontjai szerint, hanem a kialakult összefüggésrendszer egészében igyekszik azt szemlélni.¹²

⁷Ídezi Venczel József: Az „Erdélyi Fialalok” faluszemináriuma. (Égy évi munka távlati képe.). Erdélyi Fialalok 1932. 5–6. old.

⁸Íd. erről Balázs Sándor: Szociológia és nemzetiségi önismeret. Bukarest, 1979. 174., 177. és 183. old.; továbbá Lengyel András: Egy „gustiánus” erdélyi szociológus. Vázlat Venczel Józsefről. (Kézirat). Szeged, 1986. 9–12. old.

⁹Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom. Az önismeret útján. Bukarest, 1980. 61. old.

¹⁰Lengyel András i. m. 34–35. old.

¹¹Balázs Sándor i. m. 204. old.

¹²Tárkány Szűcs Ernő: Venczel József: Az önismeret útján. Hungarológiai Értesítő, 1982. 1–4. 359. old.

Venczel Józsefet a szakirodalom *Dimitrie Gusti legjobb magyar tanítványának* tartja. Az első között mutatja be 1935-ben nyelvterületünkön a monografikus szociológia elméletét és gyakorlatát.¹³ A kivételes jelentőségű szintézis egyrészt párhuzamot von a Gusti-rendszer és Ortutaynak a strukturális-funkcionális falukutatásról írott elemzése¹⁴ között, másrészt, a Gusti-gondolatoknak a hazai és a magyarországi szociológusok körében történő elterjedése, az irántuk érzett rokonszenv felkeltése nagymértékben ennek a tanulmánynak köszönhető.¹⁵ Ugyanakkor Venczel nem tekinthető pusztán a román monografikus iskola követőjének – nagysága épp abban rejlik, hogy alkotó módon továbbfejlesztve annak eszmei tartalmát és módszereit, azokat a kisebbségi lét sorskérdéseire alkalmazza.

Az ifjú kolozsvári jogász az Erdélyi Fialatok köre után a katolikus főiskolás mozgalomban, majd a két Hittel című társadalomtudományi-nemzetpolitikai folyóirat alapító szerkesztőjeként folytatja. Első összegző tanulmánya nem várt bukaresti visszhangra lel: a román szociológiai szemle hasábjain ketten is reflektálnak rá.¹⁶ Egyrészt kezdeményezik a magyarság képviselőinek részvételét Gusti szemináriumában, továbbá felismerik, hogy a „monografikus szociológia módszerének behatolása az erdélyi magyar tudományosság világába csak kedvező következményekkel járhat, mind a román nemzeti állam földjének megismerése, mind a magyar kisebbség és a román tudományos élet közötti szellemi kapcsolatok tekintetében.” *Traian Herseni*, Gusti professzor munkatársa levélben hívja meg Venczel Józsefet a fővárosi szociológiai intézetbe, hogy az addigi faluvizsgálatok archívumát tanulmányozhassa. Venczel negyedfél évtized után is meleg hangon emlékezik az 1936 tavaszán ott töltött szemeszterre, amelynek a könyvtári és terepmunka, a tapasztalatcsere és a tudományos leltározás mellett nagy hozadéka, hogy lapról lapra nyomon követhette „két monografikus mű rendszerezett dokumentációját, tények és folyamatok bizonyítékait, egymástól oly távol eső, különböző feltételek között alakuló falutársadalmak változóinak valóságghú megfigyelésére kidolgozott eljárások eredményességét, a műhelymunkát”.¹⁷

Tanulmányútja során mindvégig azt tartja szem előtt, mi hasznosítható a látottakból közönsége számára. A fellendülő együttműködés bizonyítékaként Venczel József publikál is a bukaresti folyóiratban.¹⁸ Korábbi, a gustiánus szakirodalmat otthon ismertető írásait¹⁹ immár a módszer különböző vizsgálatokban való eredeti felhasználása követi. Szűkebb pátriája, a Székelyföld (azon belül különösen Csík megye) történelmét, népmozgalmát, birtokviszonyait, természeti, néprajzi jellegzetességeit jelentős tanulmányokban dolgozza fel, különböző folyóiratok s többszerzős kötetek hasábjain.

Nem véletlen több írásának címében a *falumunka* terminus használata. Már Gustiék alkalmazták, szembeállítván a szociográfiával – ami szerintük a társadalom pusztja leírása, nem törekszik a vizsgált szociális egység helyzetének javítására – s utalva végső céljukra: a falvak társadalmi feltérképezése után ott maradni és segíteni a lakosságnak a feltárt gondok enyhítésében.²⁰ Venczel részletesen kibontja a fogalom értelmezését. Három munkakör egymásra épüléseként vázolja föl a falumunka ideáltípusát, melynek alkotórészei: 1. a *falukutatás* (a nép helyzetének és értékvilágának tudományos felmérése); 2. a *falusi munkaszolgálat* (javító,

¹³ Venczel József: A falumunka... i. m. 53–73. old.

¹⁴ Ortutay Gyula: A magyar falu-kutatás új útjai. Vigilia. 1935. II. 109–125. old.

¹⁵ Balázs Sándor i. m. 132. old.

¹⁶ Herseni, Traian: Miscarea sociologică în 1935. [Szociológiai mozgalom 1935-ben.] Sociologia românească 1936. I. 61. old – Neamtu, Octavian: Drumul spre sate al tineretului maghiar din Ardeal. [Az erdélyi magyar ifjúság útja a falvak felé]. Sociologia românească 1936. 2.

¹⁷ Venczel József: Dimitrie Gusti és az erdélyi falukutató mozgalom. Az önismeret útján i. m. 139. old.

¹⁸ Venczel, Istif: Dela autocunoaşterea naţiunii la ştiinţa naţiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare. [A nemzet önismeretétől a nemzettudományig. A magyar falukutatás kísérletei.] Sociologia românească. 1936. 6. 27–29. old.

¹⁹ Venczel József: D. Gusti, Sociologia monografică, ştiinţă a realităţii sociale. Herseni, Traian: Teoria monografiei sociologice, valamint Stahl, H.H. Tehnica monografiei sociologice. Erdélyi Múzeum 1935. 201–202., 204. old.

²⁰ Boldizsár Iván: Utazás a Regátban és Erdélyben. 1935-ben. Kortárs. 1986. 7. 101. old.

módosító beavatkozás a falu életébe az „agrársettlement” szellemi-fizikai eszközeivel); valamint 3. az *értelmiségnevelés* (a faluvezetésre – az amerikai szakirodalomban „leadership”-re – való alkalmassá tétel).

A részterületek összefüggését abban látja, hogy a „falukutatás ennek a népközösségnek életkérdéseit tárja fel, amelynek keretében a faluvezető munkalehetőségei adódnak, az értelmi és fizikai munkaszolgáltatás pedig a faluvezető felkínálkozó előiskolája”.²¹

Balázs Sándor mutat rá, Venczel Józsefnek a Hitelben kifejtett egész tevékenységét az jellemezte, hogy példaadón szakszerű, elemző tanulmányainak a közreadásával és fokról fokra kristályosodó társadalompolitikai programjával „szakadatlanul a tudományosság jegyében fogant konkrét valóságföltárásra sarkallta a szociográfus-kollégákat”.²² Így az 1935 utáni évtizedben a népmozgás statisztikai-szociológiai ábrázolása, a népegészségügy-táplálkozás, az oktatás-közművelődés terén, valamint egyes településekre összpontosító falurajzok vonatkozásában születtek maradandó értékű Hitel-közlemények.

Venczel József 1941–1944 között – immár a Teleki Pál Intézet tagjaként működő Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) egyetemi tanáraként – megszervezi és vezeti a *legnagyobb* szabású, monografikus igényű, *komplex tájkiutalást* Erdélyben. A Dés melletti *Bálványosvára*lján lezajlott vizsgálat előzményeként két kutatást szoktak megnevezni. Az első az 1931-ben még az Erdélyi Fiatalok szervezésében kezdődött, majd az ETI égisze alatt folytatódott *Kolozsvarsza* környéki falutanulmányozás.²³ A második, nagyobb jelentőségű kutatást a kalotaszegi *Bábonny*ban végzik – 1936-ban. A Szabó T. Attila tudományos vezetése, a kolozsvári Református Teológia, Kós Károly és Dimitrie Gusti támogatásával zajló munkatábor összekapcsolja a fizikai és szellemi tevékenységet. Útépítés és -javítás, patakszabályozás, templomi és betegellátó szolgálat, aratás, kaszálás mellett térképeket, néprajzi fotókat és vázlatokat készítenek, felméri a község népmozgalmi, lakás- és népnyelvi viszonyait.²⁴ A huszonhárom főiskolai hallgató kéthetes munkája – a község segítése révén a néppel s egymással való összekovácsolódáson, a hivatástudat erősödésén túl – ha monográfiát nem is, számottevő tudományos hozzáadót ad.²⁵

A bálványosváraai falutanulmányozó munkatábor a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége rendezi. A terv a munkaközösség összejövetelein *Duday Loránd*, *Kovács Imre* és *Erdei Ferenc* ösztönzésére már 1940–1941 telén körvonalazódik. A tábor résztvevőit 1941 júniusának végén tizennégy előadásból álló sorozat keretében Venczel József mellett többek között *Makkai László*, *Szabó T. Attila*, *Kovács László* és *Schneller Károly* készíti fel a terepmunkára. A július 2-án elkezdődött táborozáson harminchárom főiskolai hallgató vesz részt: jogászok, orvosok, közgazdászok, tanárjelöltek, teológusok és agrár szakemberek.²⁶ Az első táborozás a falumunka hármasságából a falukutatást vállalja magára a próbafelvétel, a módszertan kialakítása, majd a szisztematikus anyaggyűjtés révén. A háborús nehézségek s az áldozatvállalók csekély száma miatt 1941 telén kisebb néprajzi és jogi csoportok végeznek helyszíni munkát, a következő nyári terepmunka el is marad.

1943 tavaszán kilenc közgazdász gyűjti a családok mezőgazdasági üzemi adatait. Az ezt követő nyári, ismét egy hónapos részletkutatás tizenhét diákja – közgazdászok, bölcsestisztek, vegyészek, jogászok, orvosok, teológusok – a hiányzó társadalmi, gazdasági, néprajzi és nép-

²¹ Venczel József: A falumunka ..., i. m. 53. old.

²² Balázs Sándor: i. m. 203. old.

²³ *Id. erről: Demeter Béla: A falu és a szellemi áramlatok* (Kolozsvár, 1932.); *Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (Kolozsvár, 1932.); *Vajkai Aurél: Női orvoslás a Borsavölgyében* (Kolozsvár, 1943.); valamint *Járdányi Pál: A kidei magyarság világi zenéje* (Kolozsvár, 1943.) c. tanulmányait.

²⁴ Szabó T. Attila: Az első munkatábor. Hitel 1937. 1. 51–65. old.; *Vita Zsigmond: Gusti professzor magyar tanítványai és az első erdélyi falukutató munkatáborok*. Korunk 1977. 1–2. 126–129. old.

²⁵ Kós Balázs: Egy falu mezőgazdaságának rajza. Hitel 1936. 4. 297–306. old.; Szabó T. Attila: A bábonnyi építkezés néhány emléke. Erdély 1938. 1. 19–22. old.; Szabó T. Attila: Bábonny története és települése I–II. Erdélyi Múzeum 1939. 1. 35–62. és 1939. 3. 146–178. old.; Szabó T. Attila: A bábonyi népnyelv ígealakjai Magyar Népnyelv (Debrecen), 1939. 1. 48–64. old.

egészségügyi adatok pótlását tűzi ki célul. Ugyanezen év őszén a Farkas utcai Mátyás Király Diákházban „váraljai szobát” rendeznek be, amely a hatalmas anyag (sok ezer cédula, térképek, fotók, néprajzi vázlatok, fonográfhangok) feldolgozásának a korábnál jobb körülményeket teremt.²⁷ 1943–1944 telén a budapesti *Táj- és Népkutató Kiállítás* mintájára a fiatalok hasonló szervezetek Kolozsvárt, amely a kulturális kormányzat ingerültségét váltja ki. Az utolsó kirajzásra 1944 januárjában kerül sor. A front közeledtével a *Magyary Zoltán és Venczel József* által immár *tájékatatásnak* tervezett nagyszabású munkálat torzóban marad, teljes feldolgozása mind a mai napig várat magára.²⁸

A Bálványosváralján alkalmazott *módszer* korszerűsége okán a ma szakemberének is tanulságos Venczel erről szóló összefoglalója.²⁹ Vázlata – amely Lengyel szerint a legnagyobb eredményekre jogosító empirikus kutatási terv volt a korabeli Magyarországon³⁰ – az első táborozást követően körvonalazódik. Gustihoz hasonlóan a társadalmi valóság egészének a megragadását tűzik ki célul. Helyesen nem a priori tételek igazolására, hanem a település életmegnyilvánulásainak és társadalmi jelenségeinek a rögzítésére törekednek. Az ún. *vegyes módszert* alkalmazva a statisztika, a szociológia, a néprajz, más társadalom- és természettudományok eszközeinek együttesével szándékoznak elkerülni az egyoldalúságot.

A kutatás merevségét előidéző, s a kérdezőt önállótlanúságra szoktató *kérdőívek használatát kiiktatják*, a „keményen” adatolt mérések, megfigyelések, interjúk és más módszerek kombinálását, a teljes csoport részvételével tartott, kétnaponkénti eszmecsereket újat tekintik járhatóbbnak. Elkülönbítik az informatív s a későbbi objektív anyaggyűjtést, miközben fokról fokra körvonalazódnak a kategóriák, a tervezett monográfia felépítése. Váralja eredményének könyvelhető el az is, hogy Venczel képes *meghaladni mesterének elméletét a szociológiai paralellizmusról*. Egyrészt eddigi kutatási gyakorlatához képest itt jelentékeny helyet kap a falu tudati viszonyainak aspektusa, a többi vizsgált területhez hasonló sokoldalú megvilágításban és részletességgel.³¹ Másrészt világossá válik előtte a társadalmi kerettényezők és jelenségek alá-fölé rendeltsége: „mert kétségtelenül igaz, hogy minden mindennel összefügg, de az is, hogy az oldalak, az áramok, a megnyilvánulások nem egyenrangúak. (...) a bálványosváraljai kutatások idején, 1941-ben már érlelődik a paralellizmus elvének helyesbítő értelmezése; ma pedig egyértelműen világos, hogy a jelenségek öntörvényű hierarchiájának, a társadalmi determinizmusban játszott szerepüknek megragadása emeli ki a monográfiát az adattömegek hínárjából”.³²

Már utaltunk rá, hogy Venczel rendszerében a falukutatás, a munkaszolgálat és a faluvezetés egységet alkot. Erről állapítja meg két fiatal erdélyi társadalomtörténész, hogy a *falumunka célja* „az értelmiségnevelés, nem pedig a népen való karitatív, szociális segítés. Az értelmiség nem valamiféle magánjellegű szervezethez tartozik, nem a születési elit tagjaiból kerül ki, hanem a társadalom szerves részeként létezik. Feladata nemcsak a kulturális vezetés, hanem a népi rétegek gazdasági tevékenységének, a közszükségleteknek megfelelő irányítása is. A kellő szakismeret, a tagokkal való közvetlen érintkezés alkalmassá teszi az értelmiséget olyan feladatok betöltésére, amelyeket az állam volna hivatott megoldani”.³³

Az etikai célzatú *népszolgálat* eszménye, az elnyomott osztályokkal való nagyfokú azonosulás az Erdélyi Fialalok-időszak kezdetétől nyomon követhető Venczel József munkásságában. Fokozatosan ölt egyre határozottabb formát népművelési és értelmiségnevelési programja, a társadalom felmért, valós szükségletei alapján. Mindezt átfogó *gazdasági, szociális, oktatási és közművelődési reform* útján kívánja elérni, melynek egyik alappillére a falumunkára való kiképzés – a közép- és felsőoktatási intézményekben, valamint a népfőiskolákon.

Venczel 1938-tól hét esztendőn át az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) statisztikai és *birtokpolitikai* ügyosztályának a vezetője. Ilyen minőségében, de korábbi vizsgálatait

²⁶ Molter Péter: Falukutatás Bálványosváralján. HiteI, 1940/41. 3–4. 285–287. old.

²⁷ Imreh István: Közgazdászok Bálványosváralján. Március, 1943. november, 11. old.

²⁸ Imreh István: A bálványosváraljai falukutatás. Korunk 1967. 9. 1190–1197. old.

²⁹ Venczel József (összeáll.): A falukutatás módszerének vázlata. Kolozsvár 1941.

³⁰ Lengyel András i. m. 42. old.

³¹ Lengyel András i. m. 42. old.

³² Venczel József: Dimitrie Gusti... i. m. 140. old.

han is visszatérő motívum az agrárgazdaságtan és -politika jelenléte, ami az alapvető lét- és tudati viszonyokkal foglalkozó szakember számára természetes, hisz a korabeli Erdély magyarságának 72%-a falun él, mezőgazdasági munkát végez. A gazdatársadalom megszervezése érdekében folyó gazdasági nevelést a Vásárhelyi Találkozóhoz az ő közreműködésével szerkesztett záródokumentuma is kiemeli.³⁴ Imre utal rá, hogy a bálványosváraljai kutatók az anyaggyűjtés során a kisparszti egyéni gazdálkodás alapjaként igényelhető birtokminimum megállapítására törekednek, a földreform kiteljesítéséért harcolva.³⁵ Venczel József ugyanis élete egyik fő művét, a háború utáni román földreform elemzésén dolgozik.

A földbirtokreform mezőgazdaság-, társadalom- és kisebbségellenes jellemzőit az 1940-es években egy kisebb és egy nagyobb tanulmányban tárja fel.³⁶ „A földreform teljes román s magyar irodalmát összegyűjtötte és feldolgozta, számba vette a kérdés jogtörténeti körülményeit és viszonyait, feldolgozta az impériumváltozással kutathatóvá vált nagy adatgyűjtés, az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának adatgyűjtését, összevetette a különböző román s magyar statisztikákat, s kvantifikálta az utólagos adatgyűjtés számszerűsíthető adatait is, bázist teremtve ezzel a földreform valóságos következményeinek fölméréséhez. Munkája (...) a földreform eredményeit nyomonkövetve megadja az agrártársadalom létalapját jelentő új birtokviszonyok rajzát (...) a magyarság viszonyait ismételtelen összevetette a romániai viszonyokkal – munkája tehát bizonyos értelemben komparatistikai munka is.”³⁷

A falukutatás (tágabban véve: a társadalomkutatás) Venczel József pályája során egybeforr a néprajzi érdeklődéssel. Az első impulzust e téren bizonyára Domokos Pál Péternek köszönheti, aki 1926-tól a csíkszeredai gimnáziumban tanítja. Venczel már ezekben az években kezdeli írott diáklapját szerkeszteni *Vigyázz!* címmel, amelyben lelkesült hangon köszönti tanárát, az 1929. évi *Csikói Székely Népművészeti Kiállítás* rendezőjét.³⁸ Menasági gyűjtéseire elkíséri, sőt, az ing- és harisnya- (székely gyapjúmandrág) készítés eszközeit le is rajzolja, úgy, „ahogy azok a magyarság néprajza kötetében ma is láthatók. Ilyen alkalmakkor és magán-hegedűőrái után hosszan beszélgettünk a faluról, a falusiakról, a nép emlékezetéről, az írókról, írásokról, könyvekről. Láttam, hogy a közeljövőben érettségire álló ifjú koponyájában az adatok tömege rendszerzetten áll” – emlékezik vissza tanítványára négy évtized múltán az idős népzeneudós.³⁹ Venczel a kolozsvári Ellenzékben ismerteti Domokos Pál Péter kötetét, a moklvai magyarságot, s 1934-ben ő rendezi sajtó alá a könyv második kiadását. Az Erdélyi Iskola című folyóirat meghatározó munkatársaként a későbbiekben is együtt dolgoznak.

Érthető ezek után, hogy mind az Erdélyi Fiatalok, mind a katolikus ifjúsági mozgalom munkájában Venczel részvételével folynak a néprajzi-népművészeti akciók. A magyarság néprajza megjelenése kapcsán – az eredmények, hiányok számbavétele után – hasonló erdélyi szintézis tervét fekteti föl.⁴⁰

A következő év – a Bukarestben töltött szemeszter idején – többek között a minden addigi szabadterti múzeumot méreteiben és topográfiai teljességében meghaladó skanzen tanulmányozásának élményét hozza számára. Különösen megragadja, hogy a falumúzeum épületeit az adott tájegységből odaköltözött családok élővé teszik, őrizve-magyarázva a származási hely éltérviszonyait a kutatók, de a látogatók részére is.⁴¹

³⁴Berényi Viktor–Gál Balázs: „Erdélynek változása” (1931–1940). Kisebbségi társadalompolitika Venczel József értelmezésében. Harmadkor (Szeged), 1985. 3. 21. old.

³⁵Hitvallás. A „Vásárhelyi Találkozó” záróhatározata. In: *Tamási Áron: Virrasztás*. Bp. 1943. 309. old.

³⁶Imre István: *Közgazdaszok ... i. m.* 11–12. old. és Venczel József: *Az önismeret ... i. m.* 180. old.

³⁷Erdély és az erdélyi román földreform. *Hitel* 1940/41. 3–4. 3–20. old.; *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, 1942.

³⁸Lengyel András i. m. 44–45. old.

³⁹Ld. erről Hajdú D. Dénes Kiegészítés egy lexikon címszóhoz. *Magyar Nemzet* 1983. okt. 11. 8. old.; Lengyel András i. m. 6. old.

⁴⁰Domokos Pál Péter: Venczel József. *Az önismeret útján*. *Önismeret* 1981. 1. 58–59. old.

⁴¹Venczel József: Szemben az alkotó néppel. *Jóbarát* 1935. ápr. 15.; *U. ö.* *Az erdélyi magyarság néprajza*. Erdélyi Lapok 1935. ápr. 7.

1937-ben a Vásárhelyi Találkozó tudományos kérdésekkel foglalkozó bizottságában feladatként fogalmazza meg a néprajzi kutatás megalapozását és intézményessé tételét.⁴² Néhány hónap múlva az *Erdélyi Múzeum Egyesület* (EME) jog- és társadalomtudományi szakosztályában a társadalomismeret alapvető forrásai között az irodalom, a statisztika és a monografikus módszer mellett a néprajzot nevezi meg.⁴³ Bálványosváraiban – mint Venczel kutatási vázlata leszögezi – „az erdélyi társadalomkutatás hagyományainak megfelelően a néprajzi gyűjtést társadalomvizsgálatunk legfontosabb mozzanatának jelöltük ki, mivel a néprajz adja a legfontosabb támpontokat a társadalomkutatónak – de természetesen az a néprajz, amelyik anyagát szintén összefüggéseiben vizsgálja”.⁴⁴ Az etnográfia kiemelt szerepét a kialakult kategóriák alcsoportjai mellett az *interetnikus viszonyok* szemmel kísérésének ténye is alátámasztja.⁴⁵

A néprajz természetesen nem öncél Venczel József rendszerében, hanem az önismeret, a nemzeti tudatfejlesztés eszköze. Gusti nemzet tudományi felfogásával és az 1930-as évek hungarológiai kezdeményezéseivel egybecsengően, tulajdonképpen az *erdélyi magyarságtudomány* (vagyis nemzetiség tudomány) alapjait veti meg. Végső soron az egész falumunka célja a kisebbségi helyzetben élő romániai magyarság szolgálata, hisz csak a megfelelő keretek, az önmegszervezés, a gazdasági és szellemi élet organizációja biztosíthatják egy nép fennmaradását.

Venczel József pályája végéig megőrzi falukutató irányulását. Szellemisége tanítványaiiban is folytatódik: a háború után városában a Móricz Zsigmond Népi Kollégium diákjai tervezik a monografikus társadalomkutatások továbbvitelét.⁴⁶ Hosszú megszakítottág után, 1969-ben a Babes-Bolyai Egyetem szociológiai laboratóriumának kutatójaként részt vehet egy Szilágy megyei község, Csákiigorbó demográfiai mobilitásvizsgálatában.⁴⁷ Ekkor fejleszti tovább a paraszti genealógia korábban kikísérletezett módszerét. Vezetője, Ion Aluag professzor – aki egyben pozitumusz kötetének egyik lektora is – kiváló demográfus-statisztikusként minősíti, akit mások mellett a tudósi magatartás és szorgalom szempontjából a példaképnek tart.⁴⁸

Venczel József cselekvésközpontú életszakaszai, a történelem viharai, az általa képviselt tudományok és személyek két évtizedes háttérbe szorítása következtében írásai döntő többsége csupán nehezen hozzáférhető lapok, folyóiratok oldalain található meg. A váraljai kutatás archívuma a részleges feldolgozás stádiumában negyedszázada még a román akadémia történelmi fiókintézetének kolozsvári levéltárában két polcot töltött meg. Többen szorgalmazták az anyag újbóli munkába vételét az *összehasonlító, folyamatokat feltáró vizsgálatok* céljából, hiszen itt „nemcsak a gazdasági fejlődést lehet a múlt és jelen viszonylatában szembeesíteni, hanem a paraszti tudattartalom változásait is. Három társadalmi rendszerről szerezhet nyilatkozatot a kutató. A feudalizmusról a kapitalizmus idején és a szocializmusban, a kapitalizmusról a tőkés világban és napjainkban, és a szocializmusról annak építése rendjén. A gondolatot felvenni kötelességünk, mérlegelni és határozni a szociológusok gondja és felelőssége”.⁴⁹ Nincs tudomásunk róla, hogy a javaslatot tett követte volna.

Napjaink Magyarországon és a határon túli magyar területeinken sem kevésbé időszerű a *közösségi társadalomvizsgálat feltöltése*. Az elszemélytelenedés, a honyolult gazdasági-társadalmi folyamatok, a parasztság eltűnésének korában az ifjúság egy része ösztönösen igényli szűkebb-tágabb környezetét, a valóság személyes, de tudományos megismerését-megismertetését. Venczel József örökségének számbavétele – az Illyés-i „haza a magashban” értelemben – Magyarország ilyen felfedezésének útját egyengeti.

Székelly András Bertalan

⁴¹ Venczel József: Dimitrie Gusti... i. m. 139. old.

⁴² A Vásárhelyi Találkozó. Hírlap 1937. 3. 241. old.

⁴³ Venczel József: Az önismeret útján i. m. 179. old.

⁴⁴ Molter József: A falukutatás ... i. m.

⁴⁵ Molter Péter i. m. 300–302. old.

⁴⁶ Imreh István: Előjáróban. Változó valóság. Bukarest, 1978. 13. old.

⁴⁷ *Id. Erről Venczel József: A csákiigorbói kutatás köréből. Korunk 1971. 7. 991–999. old.; U. ö. Demográfiai gondok a társadalomkutatásban. Korunk 1971. 9. 1281–1287. old. valamint Aluag, Ion – Venczel, József: Probleme tehnico-statistice in cercetarea migratiei socio-teritoriale. Metode si tehnici ale sociologice. (Din lucrările simpozionului de sociologie din 24–26 iunie 1969.) București, 1970. 130–133. old.*

⁴⁸ Somlyai László: A tudomány kolozsvári műhelyében. A társadalmi önismeret módszertana. Igazság (Kolozsvár), 1973. aug. 4. 4. old.

⁴⁹ Imreh István: A bálványosváraiban... i. m. 1196–1197. old.